

Громадянське суспільство і держава: взаємодія в сфері гуманізації освітнього процесу

Постановка проблеми. Утвердження громадянського суспільства в Україні, як неодмінна умова розвитку демократичної, правової держави, визначено одним із пріоритетних напрямків її внутрішньої політики відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року. Курс на зміцнення держави, прийнятий в сучасній Україні - це курс на те, щоб пристосувати нашу країну до реалій XXI століття, коли складаються умови для створення інформаційного, технотронного, високотехнологічного суспільства, ефективно управляти справами якого можна, тільки істотно модернізувавши організацію і діяльність, перш за все, самої держави та її апарату. Управління повинне бути раціональним, результативним, перспективним, саме в цих умовах повинні зміцнюватися взаємозв'язки держави і громадянського суспільства. Актуальність заявленої проблеми дослідження зумовлена необхідністю проаналізувати процеси взаємодії, взаємовпливу та взаємопроникнення держави і громадянського суспільства в сфері гуманізації освітнього процесу, враховуючи те, що обидва соціальні інститути функціонують задля всебічного розвитку людини, захисту його прав, свобод та інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєву теоретичну базу для вивчення різних аспектів взаємодії громадянського суспільства і держави представляють роботи Дж.Александера, Е.Арато, С.Верба, Г.Віарда, Д.Кіна, Т.Парсонса, Р.Патнема, Ю.Хабермаса та ін. Даний аспект знайшов відображення в науковому доробку вітчизняних дослідників: В.І.Борденюка, Б.Д.Біленчука, І.І.Кального, В.В.Кравченка, Н.А.Пухтинського, А.С.Філатова та ін. Проблема гуманізації освітнього процесу, зокрема, ролі в ньому інститутів громадянського суспільства, отримала розвиток в працях

зарубіжних – М.К.Горшкова, Ю.Н.Кулюткіна, Е.А.Проніна, Ф.Е.Шереги й вітчизняних - С.У.Гончаренка, В.І.Добриніна, М.Є.Добрускіна, М.І.Зязюна, Т.Н.Кухтевича, Є.Н.Шиянова та ін. дослідників.

Мета дослідження – проаналізувати певні аспекти співпраці державних органів та інститутів громадянського суспільства, дослідити характер і вектор їхньої синергетики в процесі гуманізації освітнього простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна вітчизняна наука визначає громадянське суспільство як «суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на основі демократії та права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів прав і свобод людини і громадянина» [16].

Громадянське суспільство також трактується як «суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами, які складаються між його учасниками, не залежне від держави, але взаємодіюче з нею» [15, с.14].

Держава відокремилась від суспільства на певному ступені його зрілості і залежить від рівня розвитку соціуму - яке суспільство, таке і держава. У процесі розвитку суспільства, переходу його від нижчої стадії до вищої трансформується і держава, з удосконаленням суспільства держава стає більш демократичною, в ній здійснюються народовладдя, визрівають економічна свобода та свобода особистості, а з формуванням громадянського суспільства держава стає правовою.

Єдність громадянського суспільства і держави виражається в збігу багатьох цілей і завдань. І формування правової держави, і створення громадянського суспільства переслідують одну спільну мету: соціальні інститути покликані служити людині, захищати його права та інтереси. Така єдність проявляється в тому, що організація і діяльність основних суспільно-

політичних, економічних, соціальних структур здійснюється відповідно до Конституції України; так, право громадян на об'єднання закріплено у статті 36 Конституції, де воно прописано як право на вільний і самостійний вибір громадянами будь-яких форм недержавної діяльності, що не суперечить вимогам закону [6, ст.36].

Моноцільність громадянського суспільства і держави вбачається і в тому, що ця єдність має забезпечувати умови для пізнавальної і творчої свободи людини, її ініціативи, підприємництва, самоорганізації, самодіяльності і т.п.

В даному контексті варто зазначити, що в країнах розвинутої демократії організації громадянського суспільства функціонують як рівноправні партнери державних органів у вирішенні політичних, соціальних, економічних і гуманітарних завдань. Розвиваючи комунікативні зв'язки з громадським сектором, демократичні держави цілеспрямовано залучають громадян до процесу формування та реалізації державної політики в усіх сферах суспільного життя, в тому числі й в освітній. Показово, що 60% представників громадянського суспільства (включно з волонтерами) забезпечують надання громадянам послуг, 40% з них спеціалізуються на соціальних, медичних та освітніх послугах [4, с.5].

Система освіти є засадничим компонентом прогресивного розвитку будь-якого суспільства, реально діючим механізмом трансляції накопичених знань та культурних надбань від покоління до покоління. Розвинуті країни світу активно реалізують концепцію безперервної освіти, сутність якої полягає в залученні якомога більшого числа осіб до освітнього процесу в різноманітних його формах. Безсумнівно, що нинішнє, XXI століття знаменується актуалізацією «суспільства знань», головна функція котрого – випереджальний розвиток когнітивних якостей особистості, освітніх систем в соціумі, інтелектуального потенціалу суспільства [7, с.321].

Не можна не погодитись з американським соціологом Д. Беллом, який називає знання «віссю» постіндустріального суспільства. На його думку,

«знання необхідне для функціонування будь – якого суспільства. ...Подібно до того, як фірма (підприємство) була ключовим інструментом в останні сотні років завдяки її ролі в організації масового виробництва товарів – речей, університет або будь-яка інша форма інституціоналізації знання буде центральним інститутом в наступні сотні років завдяки своїй ролі джерела іновацій та знання» [1].

Система освіти - складний, динамічний, поліаспектний комплекс взаємозв'язків людей, об'єднаних процесом передачі та набуття знань. Будучи важливим елементом суспільного життя і державного механізму, освітня система покликана вирішувати конкретні стратегічні завдання, пріоритетними серед яких є:

- забезпечення всебічного розвитку вільних і рівноправних громадян, їх об'єднань, які добровільно сформувалися і знаходяться у відносинах конкуренції і солідарності, в умовах мінімізації етатизму, але за активної участі держави;
- розширення освітнього простору, розповсюдження його на максимальну кількість суб'єктів соціальної комунікації;
- підтримка стабілізаційних суспільно – політичних процесів, які забезпечують реалізацію стратегічного завдання громадянського суспільства
- когерентність індивіда із соціумом, його звільнення від політико-регламентуючого контролю, соціально-обмежуючих перешкод і заборон;
- збереження історично – культурної цілісності та етнонаціональної ідентичності суспільства;
- підготовка освічених, висококваліфікованих, на рівні міжнародних стандартів, спеціалістів для будь - яких галузей людської діяльності.

В умовах динамічного соціуму освіта відіграє важливу інструментальну роль в діагностуванні суспільного «здоров'я» та пошуку оптимальних шляхів гармонізації взаємовідносин між державою та громадянським суспільством.

Гуманістичний підхід в освіті, здійснюваний в руслі концепції антропоцентризму, передбачає концентрацію уваги на індивідуальності людини, її особистості, а також спрямування на свідомий розвиток самостійного критичного мислення. Вбачається доцільним сформулювати декілька основних положень, що характеризують засадничі принципи гуманізації освітнього процесу.

По-перше, презумпція пріоритету інтересів особистості над інтересами політичних структур, соціальних груп, інститутів суспільної та державної влади; забезпечення максимальної резистентності проявам контролю та примусу з боку держави; створення умов для вільного творчого розвитку кожного індивіда згідно з формулою «Людина – завжди ціль і ніколи – засіб».

По-друге, реальна можливість інтегрування в сучасний освітній простір будь-якого члена суспільства, незважаючи на стать, вік, психо-фізіологічні особливості, обмеженість вітальних (життєвих) можливостей, вимушену або добровільну маргінальність, політичні преференції, релігійні уподобання, культурні запити та інше. Не формально декларований, але дійсно функціонуючий гуманізм, субстанційно іманентний цивілізованому суспільству, має визначати смислове й буттєве наповнення освітнього процесу відповідно з кредо толерантного суспільства: «Всі різні – всі рівні».

По-третє, актуалізація освітніх практик на основі широкого плюралізму організаційних форм, інституціонального втілення, наукових та теоретико-методологічних засад, інтеграційних принципів, мотиваційних механізмів, нормативно-правового забезпечення; консолідуючих тенденцій, заснованих на раціоналізації, оптимізації та гуманізації громадянського суспільства й держави. Багаточисельні й різноманітні навчальні заклади, агреговані в освітню систему, мають продукувати індивіда, що здатен реалізуватись як свідомий виразник інтегрованої суспільної думки, високодуховний носій національної культури, активний представник загальнонародної

громадянської влади. Зміст даного положення органічно коннотується з античною максимою «E pluribus – unum» (Із множини - єдність).

Рушійною силою розвитку суспільства в цілому та будь-якої з його підсистем зокрема (освітня не є виключенням), слугують цінності, що мають життєво-важливе значення. Завдяки системі ціннісних орієнтирів у суспільстві формуються мотиви індивідуальної та групової поведінки, намічаються цілі і визначаються шляхи їх досягнення. Система цінностей - найважливіший компонент політичного і соціального життя суспільства.

Система соціально-політичних цінностей - це світ знань, завдяки якому особистість в процесі навчання прилучається до чогось більш важливого і перпетуального, ніж його власне емпіричне існування, це окультурена і така, що транслюється за допомогою сукупності умовних знаків - символів, констеляція почуттів, емоцій і ідей, істотно-значущих для даного суспільства.

Завдяки цінностям, людське існування виходить за рамки потреб та інтересів, за межі того, що необхідно для життя, і того, що зручно, вигідно та ефективно в даний момент часу. Саме завдяки залученню до світу цінностей, життя індивідуума наповнюється конкретним змістом і сенсом.

Система цінностей, як інваріантна складова освітнього процесу, виконує важливу функцію як в бутті людської спільноти, так і в житті окремої особистості. Головне її призначення полягає в тому, що тут визначаються критерії, які дозволяють розмежувати добро і зло, користь і шкоду, істину і неправду. Це завдання безумовних цінностей, що становлять основу сучасного соціально-політичного життя. В сучасних умовах управління формуванням знання є важливою соціальною функцією держави, яка формує превалентні цілі в галузі освіти, адекватні викликам сьогодення, не обмежуючи при цьому процесів самоорганізації та взаємодії в структурах громадянського суспільства, орієнтованих на вдосконалення системи освіти, зокрема вищої.

Згідно з документом ЮНЕСКО, є три аспекти освітньої діяльності, найбільш істотно впливаючих на показники рівня вищої освіти. По-перше, якість персоналу, що гарантується високою академічною кваліфікацією викладачів і наукових співробітників вузів, і якість освітніх програм, що забезпечується поєднанням викладання та досліджень, їх відповідністю суспільному попиту. По-друге, якість підготовки студентів, яка в умовах, коли масове вища освіта стала реальністю, може бути досягнуто тільки на шляху диверсифікації освітніх програм, подолання багатопланового розриву, існуючого між середньою і вищою освітою, і підвищення ролі механізмів навчально-професійної орієнтації та мотивації молоді. І, нарешті, по-третє, якість інфраструктури і «фізичного навчального середовища» вищих навчальних закладів, що охоплює «всю сукупність умов» їх функціонування, включаючи комп'ютерні мережі та сучасні бібліотеки, що може бути забезпечено за рахунок адекватного фінансування, можливого тільки при збереженні державного підходу до вищої освіти як загальнонаціонального пріоритету [10, с.72].

Освіта, як зазначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, належить до найважливіших напрямків державної політики нашої країни.

Держава виходить з того, що освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості.

Ключовими напрямками державної освітньої політики мають стати:

- реформування системи освіти на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти;
- оновлення законодавчо-нормативної бази системи освіти, адекватної вимогам часу;

- модернізація структури, змісту й організації освіти на засадах компетентнісного підходу, переорієнтації змісту освіти на цілі сталого розвитку;
- створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти;
- побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді;
- забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя; формування здоров'язбережного середовища, екологізації освіти, валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу;
- розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі; інформатизація освіти, удосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки;
- забезпечення національного моніторингу системи освіти;
- підвищення соціального статусу педагогів;
- створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти [9].

Навіть побіжний аналіз розглянутих напрямів державної політики в сфері освіти дозволяє стверджувати, що трансформація освітньої сфери у визначеному напрямку неможлива без продукування нових принципів, правил і норм соціальної організації, оптимальним втіленням якої є розвинуте громадянське суспільство. Саме воно є тим універсальним, демократичним інструментом, завдяки якому на державному рівні вбачається можливим відстоювати ті чи інші соціальні, культурні, політичні й економічні права громадян.

Також Національна стратегія наголошує на тому, що система освіти в Україні має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя у постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі.

Ядром державної гуманітарної політики щодо національного виховання має бути забезпечення громадянського, патріотичного, морального, трудового виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності.

Серед іншого, реалізація цих завдань передбачає переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну демократизацію і гуманізацію навчально-виховного процесу, педагогічної ідеології загалом, тобто на європейські гуманістичні цінності й виміри [9].

В переліку питань, які можуть бути вирішені громадськими організаціями в контексті оптимізації освітньої системи, варто виділити найбільш значущі:

1) продуктивне функціонування в населених пунктах центрів профорієнтаційного та інформаційного забезпечення майбутніх студентів й школярів, підготовки кадрів для дитячих і молодіжних об'єднань ідейно-громадянського, історико-патріотичного та природоохоронного спрямування;

2) цільове фінансування окремих, суспільно значущих освітніх програм шляхом виділення органами місцевого самоврядування муніципальних грантів;

3) передання в безвідплатному порядку або на пільгових умовах для використання освітніми закладами споруд, приміщень, будівель, обладнання, що знаходяться в муніципальній власності;

4) виконання на договірній основі державного замовлення на створення інформаційно-освітніх, інноваційних, волонтерських, культурних центрів, соціальних служб для дітей та молоді, на розробку й реалізацію проектів і програм з організації соціальної роботи, додаткової освіти, діяльності в сфері культури, охорони здоров'я, захисту природи, а також на наукові дослідження.

Даний перелік не є вичерпним, він може бути обмежений лише повноваженнями громадянських об'єднань.

Висновки. Отже, взаємодія держави та громадянського суспільства в оптимізації освітнього процесу заснована на спільності мети та не повинна обмежуватись лише вимогами підтримки та взаємним бажанням «відкупитись» від проблеми шляхом переносу центра ваги на партнера соціальної інтеракції. Беззаперечним є факт, що рівень розвитку освіти в країні суттєво впливає на всі, без винятку, сфери суспільного життя, вдосконалення механізмів його гуманізації, та, по суті, стимулює державу на подальші кроки в побудові ефективної соціальної системи, створення умов для активного формування в Україні громадянського суспільства.

Література

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. Сокращ. перев. Ю.В.Никуличева // Новая технократическая волна на Западе. Под ред. П.С.Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://www.alt-future.narod.ru/Future/bell.htm>
2. Громадянське суспільство в Україні / Упор. Денчук Н., Кузіна Л. –К., 2004.
3. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-VI від 1 липня 2010 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
4. Єрмолаєв А.В., Горєлов Д.М., Корнієвський О.А. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. - К:НІСД, 2012. – 48с.
5. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. – К., 2002.
6. Конституція України. 28 червня 1996р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/rada/control/ru/publish/article/system?art_id=153863
7. Коропченко А.А. Образование в России: традиции и новации. Материалы научно-практической конференции факультета «Управление и право». «Национальные традиции в политике, праве и культуре» 14 апреля

- 2007г. / А.А. Коропченко // Общество – вчера, сегодня, завтра. Межвузовский сборник научных трудов. – Вып. 3. – М.: МГУПИ, 2007. – С. 321-333.
8. Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. – М., 2003.
 9. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
 10. Портная Е.Б. Модель формирования социально-гуманитарных знаний /Е.Б.Портная // Общество – вчера, сегодня, завтра. Межвузовский сборник научных трудов. – Вып.5. – М.: МГУПИ, 2009. – С. 70-75.
 11. Пухкал О. Перспективи та напрями розвитку громадянського суспільства в Україні.:// Вісник національної академії державного управління при Президентіві України, №2, 2007.
 12. Сидоренко О. Сучасний стан і перспективи громадських організацій // Соціальна політика і соціальна робота. — 1999. - № 2.
 13. Усаченко Л.М. Історичний розвиток поняття «громадянське суспільство» як свідчення сутнісної еволюції його взаємовідносин з державною владою /Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник . - №3(8), 2008.
 14. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади // Політичний менеджмент .-№3(36), 2009.
 15. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу / Г.П.Щедрова // Інститут системних досліджень освіти. - 1994. – 51с.
 16. Юридична енциклопедія: У 3 т. – К.: Українська енциклопедія імені М.П.Бажана, 1998. –Т.1. – 672 с.
 17. Batley R. Stoker G. Local Government in Europe. Trends and Developments. Hampshire and London: Macmillan, 1991.

Анотація

В статті розглядаються процеси взаємодії, взаємовпливу та взаємопроникнення держави і громадянського суспільства в сфері гуманізації освітнього процесу. Автором проаналізовані певні аспекти співпраці державних органів та інститутів громадянського суспільства, досліджено характер і вектор їхньої синергетики в процесі реформування освітнього простору України.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, особистість, гуманізація, система освіти, соціальна практика.

Аннотация

В статье рассматриваются процессы взаимодействия, взаимовлияния и взаимопроникновения государства и гражданского общества в сфере гуманизации образовательного процесса. Автором проанализированы определенные аспекты сотрудничества государственных органов и институтов гражданского общества, исследован характер и вектор их синергетики в процессе реформирования образовательного пространства Украины.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, личность, гуманизация, система образования, социальная практика.

Summary

The article deals with the processes of interaction, interaction and interpenetration of state and civil society in the field of humane education process. The author analyzes certain aspects of cooperation between government agencies and civil society institutions, investigated the nature and the vector of their synergy in the process of reforming the educational area of Ukraine.

Keywords: civil society, the state, the person, humane, educational system, social practices.